

ירושת הארץ - בין הרמב"ן לרמב"ם

/// יצחק ראור

מבוא

מקובל להסביר שהרמב"ן בשכחת העשין (ד) הוסיף את מצוות הישיבה בארץ ישראל, בעוד הרמב"ם השמיט אותה במניין המצוות שלו. הסברים רבים הוצגו ביחס למחלוקת זו, ודומני שרובם התמקדו בשאלה מדוע הרמב"ם (בניגוד לרמב"ן) איננו מונה את מצוות ישוב ארץ ישראל כמצווה. במאמר זה אבקש לפתח כיוון אחר, שלפיו יסוד המחלוקת הוא במצווה הלאומית של כיבוש הארץ והורשתה, ולא במצוות הישיבה של היחיד בארץ. את העיון בסוגיה אפתח בשיטת הרמב"ן, ואנסה להראות שמצוות העשה אותה הוא מוסיף היא ירושת הארץ במובנה הלאומי. בסיומו של המאמר אעבור לרמב"ם ואבקש להציע הסבר להשמטת מצוות כיבוש הארץ.

ההשגה על ירושת הארץ (הרובד הלאומי)

את ההשגה הרביעית בשכחת העשין פותח הרמב"ן בלשון הבאה¹:

מצוה רביעית **שנצטוינו לרשת הארץ** אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה (...)

אם כן, הציווי אותו הרמב"ם 'שכח' והרמב"ן 'מזכיר' בעבורו, הוא ירושת הארץ. משמעותה של ירושת הארץ היא מלחמת מצווה שמטרתה כיבוש

---

1. כלל המקורות ללא הפניה במאמר זה הם ציטוטים מתוך השגות הרמב"ן לספר המצוות, שכחת העשין, המצווה הרביעית.

ארץ ישראל:

וזו היא שהחכמים קורין אותה מלחמת מצוה. (...) אמר רב יהודה מלחמת יהושע לכבש - דברי הכל חובה, מלחמת דוד להרווחה - דברי הכל רשות.

בשלב זה, הרמב"ן מנתק בין מצוות ירושת הארץ לבין הישיבה בארץ, ורואה בהם שני מונחים שונים:

ולשון ספרי וירשתה וישבת בה בזכות שתירש - תשב.

יתכן שכוונתו של הרמב"ן בהצבת הקטע הזה מהמדרש היא טכנית בעיקרה - המלחמה על כיבוש הארץ תאפשר את הישיבה. יתכן גם להסביר שהרמב"ן מבין שהספרי מבטיח שבזכות קיום המצווה של המלחמה והסיכון למען כיבוש ארץ ישראל, עם ישראל יזכה להתיישב בה. בכל אחת מהאפשרויות, הירושה (שהיא המצווה אותה הרמב"ן הגדיר) אינה הישיבה בארץ, אלא היא המאפשרת את הישיבה בארץ. רק לאחר מכן, מגיע הציווי לשבת בארץ ישראל:

וכן אחרי הכריתנו את העממים הנזכרים אם רצו אחר כן שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם את ארץ שנער או את ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים. שנצטוינו בכיבושה ובישיבתה.

בציווי הישיבה הזה, הרמב"ן מבהיר שלאחר הכרתת שבעת העממים וכיבושה של ארץ ישראל לא ניתן לבחור לעזוב את ארץ ישראל ולעבור לארץ אחרת במקומה, אלא, מצוות הירושה כוללת בתוכה כיבוש וישיבה גם יחד. אמירה זו של הרמב"ן מניחה את קיומה של הוה אמינא, לפיה עניינה של מצוות ירושת הארץ היא עצם הכיבוש, בעוד שהמסקנה היא שהמלחמה היא כלי ולא המטרה. הכיבוש נועד למען ריבונות יהודית בארץ ישראל. לו המצווה הייתה הישיבה בארץ ישראל בלבד (ולא כיבושה), נדמה שלא היה מקום להוה אמינא זו, לפיה ניתן רק להילחם על הארץ ולא לשבת בה. הסיבה היחידה המצריכה את ההבהרה הזו נובעת מכך שהרמב"ן מזהה בין מצוות ירושת הארץ (אותה הרמב"ם השמיט) לבין מלחמת מצווה, אך המלחמה כשלעצמה לא מספיקה, אלא היא צריכה להסתיים בריבונות יהודית על ארץ ישראל. מיד לאחר מכן,

הרמב"ן כותב פעמיים נוספות שהציווי לכבוש את הארץ קיים בכל הדורות:

וממאמרם מלחמת יהושע לכבש תבין כי **המצוה הזו היא בכבוש** (...)
נצטוינו בכיבוש **בכל הדורות**.

נסכם עד לנקודה זו. הרמב"ן הסביר שקיימת מצווה לאומית, של ריבונות יהודית בארץ ישראל: "ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה". הדרך לקיים את המצווה הזו היא באמצעות מלחמת מצווה בה עם ישראל יכבוש את ארצו ולאחר מכן יתיישב בה. כך, ישנם שני שלבים למצווה הלאומית של ירושת הארץ: "נצטוינו בכיבושה ובישיבתה".

מדוע הרמב"ן מחייב את היחיד לשבת בארץ ישראל?
לאחר שהרמב"ן סיים את עיסוקו במצווה הלאומית, אותה הרמב"ם 'שכח', הוא עובר לעסוק בחשיבות המגורים בארץ ישראל:

ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה (...)
וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה **הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה**.

הרמב"ן לא מעניק מעמד של מצווה עצמאית למגורים בארץ בעקבות אמירותיהם של חכמים על חשיבותה של הישיבה בארץ ישראל, אלא השבחים המורעפים על הישיבה בארץ הם **חלק מאותה מצוות עשה של ירושת הארץ והישיבה בה**. כפי שראינו, מצוות ירושה זו אינה התיישבות יחידאית כשלעצמה, אלא היא חלק ממלחמת המצווה אל מול הנמצאים בארץ, שמטרתה להוביל לריבונות יהודית בארץ. אמנם, הרמב"ן חותם פסקה זו בכך שקיומה של המצווה לא חל רק כאשר כל עם ישראל יושב בארץ ישראל יחד, אלא היא חלה על כל אחד ואחד:

אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות.

אם קודם לכן מצוות ירושת הארץ הוגדרה על ידי הרמב"ן באופן לאומי, כמלחמת מצווה על כיבוש הארץ ולאחר מכן ישיבה בה, הרי שבנקודה

זו הרמב"ן כותב שמצוות ירושת הארץ היא מצוות עשה, החלה בכל דור, על כל יחיד, אפילו בזמן הגלות. לכאורה, מדובר בחיוב מוזר וריק מתוכן, שבינו לבין ייעודה של המצווה כמעט ואין קשר. מצד אחד, הרמב"ן כתב במפורש שדירת ארץ ישראל שחכמים מפליגים בחשיבותה, היא חלק מאותה מצוות עשה של ירושת הארץ אותה הגדיר קודם לכן, אך מצד שני, הרמב"ן גם כותב שהיא חלה על כל יחיד, גם בזמן הגלות. אבל, מה בין הישיבה בארץ ישראל הנעשית על ידי היחיד בזמן הגלות לבין ירושת הארץ?

הדרך לפתרון דורשת הבחנה בדברי הרמב"ן בין גדרי ודיני המצווה לעצם המצווה. אמנם, הרמב"ן כותב שמצוות עשה זו חלה לדורות ומחייבת כל יחיד, אפילו בזמן הגלות. אך אלו רק גדרי המצווה, כל יחיד מחויב במצווה זו, גם בגלות. עם זאת, זו אינה המצווה עצמה. המצווה היא ירושת הארץ והישיבה בה כאומה. אבל, מה הצורך של חיוב זה? לכאורה, גם לאחר שהיחיד יקיים את חובתו שלו וישוב בארץ ישראל, הוא לא יתרום בכך למלחמת המצווה הנועדה לכבוש את הארץ.

יתכן שזה בדיוק חידושו של הרמב"ן. אדגים כדי להקל על ההבנה. נניח שבארץ ישראל יהיו מאה אלף גויים ורק אלף יהודים, ברור שהיכולת לקיים את מצוות ירושת הארץ היא אפסית. כלומר, הרמב"ן מבין שעל מנת לאפשר את כיבוש הארץ נדרשת עלייה מאסיבית של יהודים לארץ ישראל. אז, לאחר שיהודים רבים יתיישבו בארץ, יהיה אפשר גם להילחם ולכבוש אותה ולקיים את המצווה של ירושת הארץ, או בלשון למדנית, מעשה המצווה של ירושת הארץ אותו ניתן לקיים בזמן הגלות הוא הישיבה בארץ ישראל. לאחר שמספיק אנשים שיעשו כך, יתכן שתהיה מציאות אפשרית בה יהיה ניתן לכבוש את הארץ.

לסיכום, הרמב"ן הסביר שהמצווה אותה הרמב"ם 'השמיט' היא ירושת הארץ, במובנה הלאומי. הרמב"ן לא חידש מצווה נוספת, פרטית, אלא רק הגדיר שהמצווה הלאומית של ירושת הארץ חלה על כל יחיד, אפילו בזמן שישאל בגלות. סביר שחיוב זה נובע מכך שהרמב"ן מאפשר בדרך

זו את קיומה של המצווה. הדרך אותה רואה הרמב"ן לסיומה של הגלות ולתחייה לאומית בארץ ישראל, על פי הצייווי של ירושת הארץ, מבוססת על כך שכל יחיד יחויב לעלות ולהתיישב בארץ ישראל. כך יהיה אפשר לשבת במדינה ריבונית, לאחר כיבוש הארץ.

כיבוש הארץ במשנת הרמב"ם

רבים עסקו ביחס שבין הרמב"ם לרמב"ן על מצוות הישיבה בארץ ישראל. זה אינו מוקד המאמר שלי, אז אסתפק בכך שלדעתי פער זה מתמצה בכך שהרמב"ן מכיר בחיוב הלכתי לעלות לארץ ישראל. (כאמור, חיוב זה אינו נספר כמצוות עשה נוספת במניין המצוות, אלא הוא חלק ממעשה המצווה של ירושת הארץ), בעוד שהרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות ה', ט-יב) מתאר את גדולתה של הארץ ופוסק כנורמה הלכתית שאסור לצאת ממנה גם בזמן הגלות.²

לאור ההסבר בחלקו הראשון של המאמר, שלפיו המצווה שהרמב"ם השמיט והרמב"ן הוסיף היא מלחמת כיבוש הארץ, אתמקד בהשמטה זו. הרמב"ם מגדיר את מלחמת המצווה כך:

אי זו היא מלחמת מצוה: זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם.

(הל' מלכים ומלחמות ה', א)

כלומר, מלחמת מצווה יכולה להיות אחת מבין שלוש אפשרויות: א. המלחמה בשבעת העממים. ב. המלחמה בעמלק. ג. עזרת ישראל מיד צר. אבל בפועל, במניין המצוות, הרמב"ם מונה מצוות רק ביחס לשתי האפשרויות הראשונות:

(ו) להחרים שבעה עממים. (ז) שלא לחיות מהן כל נשמה. (ח) למחות זרעו של עמלק. (ט) לזכור מה שעשה עמלק. (י) שלא לשכוח מעשיו הרעים

---

2. אעיר כי הרמב"ם מכיר בזכות כפייה מסוימת המעודדת את העלייה לארץ. עיין: הל' אישות י"ג, כ; הל' עבדים ח', ט.

ואריבתו בדרך.

(מניין המצוות שבהקדמה להלכות מלכים ומלחמות)

כלומר, המצוות אותן מונה הרמב"ם במניין מצוותיו הן אך ורק ביחס לשבעת העממים או לעמלק. הוא אינו מונה מצוות עשה שניתן לקיים במציאות בה אבד זכרם של שבעת העממים ועמלק. על כך מעיר הרמב"ן ודורש מצוות עשה נפרדת, נוספת, שאינה המלחמה בשבעת העממים:

ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת שבע' עממים שנצטוו לאבדם שנ' החרם תחרימם. אין הדבר כן.

הרמב"ן מונה שתי מצוות נפרדות: מצווה אחת היא המלחמה בשבעת העממים, אותה מונה גם הרמב"ם. ומצווה נוספת - אותה הרמב"ם לא מונה, היא כיבוש הארץ. מה גרם לרמב"ם להסתפק במניית מצוות עשה הנוגעות למלחמה בשבעת העממים ובעמלק, שאבד זכרם, ולהשמיט מצוות עשה לדורות ביחס לכיבוש הארץ?

יתכן שהסיבה לכך שהרמב"ם לא מונה כמצווה את המלחמה על כיבוש הארץ היא הגדרתו של הרמב"ם לתפקידיו של המלך. הרמב"ם מונה את מצוות מינוי המלך:

(א) למנות מלך בישראל.

(מניין המצוות שבהקדמה להלכות מלכים ומלחמות)

מינוי המלך היא מצווה השייכת דווקא בארץ ישראל:

שלש מצוות נצטוו ישראל **בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך** שנאמר שום תשים עליך מלך (...)

(הל' מלכים ומלחמות א', א)

לאחר מכן, כאשר הרמב"ם מגדיר את מטרתו העיקרית של מינוי המלך, הוא כותב אותה בדרך הבאה:

אין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו.

(הל' מלכים ומלחמות ד', י)

כלומר, המטרה הבסיסית ביותר של מינוי המלך היא עשיית משפט ועריכת המלחמות. אם תפקידו העיקרי של המלך, שמינויו מצוות עשה, הוא ניהול מלחמותיה של האומה, הגיוני שלא לספור את כיבוש הארץ על ידיו כמצווה נפרדת, שהרי לשם ניהול אותם מלחמות בדיוק מינו אותן. באופן דומה, הרמב"ם גם לא מונה את עזרת ישראל מיד צר למרות שהוא מתייחס אליה בהלכות כמלחמת מצווה, שהרי תפקידו של המלך הוא לנצח את המלחמות עבור עמו. נדגיש כי גבולותיה של הארץ הינן תלויות בכיבושו של מלך ישראל:

ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל (...) וזהו הנקרא כיבוש רבים.

(הל' תרומות א', ב)

יש לסייג זאת בכך שעל מנת שגבולות הארץ יתרחבו לכל ארץ אותה כובש מלך ישראל, הוא נדרש קודם לכן לכבוש את ארץ ישראל:

הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען, כגון: ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן אף על פי שמלך ישראל הוא ועל פי בית דין הגדול הוא עושה אינו כא"י לכל דבר (...) ומפני מה ירדו ממעלת ארץ ישראל? מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל ארץ ישראל (...) **ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה ואח"כ כבש ארצות אחרות היה כיבושו כולו כא"י לכל דבר.**

(הל' תרומות א', ג)

אם כן, מלך ישראל ממונה בארץ ישראל. באופן בסיסי, כל כיבוש שעורך מלך ישראל זוכה למעמד זהה לשאר חלקי הארץ. אך זה מותנה בכך שהמלך כבש קודם לכן את כל גבולות ארץ ישראל. לכן, כאשר הרמב"ם מונה את מצוות מינוי המלך ומסביר שתפקידו העיקרי שלשמו הוא ממונה נועד עבור עשיית משפט ומלחמות, הוא כולל אף את כיבוש הארץ, גם אם אינו מונה אותה כמצווה נפרדת.

אמנם, לכאורה בניגוד לטענתו, הרמב"ם כן מונה מצוות הנוגעות למלחמה, שהרי הוא עושה זאת ביחס למלחמות בשבעת העממים ובעמלק. אך למרות שהן מלחמות אותן מנהל המלך, יש פער בין

הדברים: מינויו של המלך נועד כדי לנהל את מלחמותיו של עם ישראל, שיש בהן צורך מדיני. לעומת זאת, המצוות הנוגעות למלחמה בשבעת העממים ובעמלק אינן דורשות ניצחון במלחמה, אלא מעמידות רף אחר לגמרי של השמדה מוחלטת, בעוד במציאות בה לא היו מצוות אלו, תפקידו של המלך היה מסתכם בניהול המלחמה וניצחונה. לכן, כלפי המלחמות בשבעת העממים ובעמלק יש צורך במצווה ייעודית. מצווה נוספת זו אינה מתייחסת לניהול מלחמה על בסיס צורך פוליטי-מדיני, שלא כמו עריכת המלחמה למען כיבוש הארץ ועזרת ישראל מיד צר.

סיכום

במהלך המאמר הראיתי שהמחלוקת המרכזית שבין הרמב"ם לרמב"ן, כפי שמופיע בדברי הרמב"ן בשכחת העשין ד', אינה ביחס לשיבה בארץ ישראל, אלא לגבי כיבוש הארץ: הרמב"ן רואה בכיבוש הארץ מצוות עשה לאומית שהרמב"ם השמיט. הצעתי שהחיוב הפרטי שמחדש הרמב"ן ביחס לשיבה בארץ ישראל, נובע מכך שרק אם גדרו מצוות ירושת הארץ הלאומית יחולו על כל יחיד, יהיה ניתן להוריש את הארץ כולה. לשון אחר, מעשה המצווה של ירושת הארץ כולל בתוכו גם את התיישבותם של יחידים בארץ ישראל ("אפילו בזמן הגלות"), גם אם אינם יכולים לכבוש את הארץ. עם זאת, המצווה שמוסיף הרמב"ן למניין המצוות היא הורשת הארץ, והישיבה בה היא רק אמצעי לקיום מצוות ההורשה.

לעומתו, הרמב"ם איננו מונה את כיבוש הארץ כמצווה. הסברתי שהסיבה לכך היא שאין בכך צורך, משום שתפקידו העיקרי של המלך שלשמו הוא ממונה הוא עריכת מלחמותיה של האומה, ובכלל זה אף כיבוש הארץ עבורה. אמנם הרמב"ם כן מונה את שבעת העממים ועמלק כמצוות ולא את הורשת הארץ, אך כפי שראינו, הוא גם איננו מונה את עזרת ישראל מיד צר, על אף שבהלכות הוא קובע שגם היא נחשבת כ'מלחמת מצוה', בדומה לשבעת העממים ועמלק. אם אין צורך למנות מלחמה, ואפילו 'מלחמת מצוה' כמצווה עצמאית, מדוע הוא מונה את

שבעת העממים ועמלק כמצוות? הצעתי משום ששם קיימת עוד דרישה בנוסף למלחמה עצמה, ובשל כך היא נמנית כמצווה. עם זאת, ברירת המחל היא שאין צורך למנות מלחמות מסוגים שונים כמצוות עצמאיות, שכן תפקידו הבסיסי ביותר של המלך, שלשמו הוא ממונה (ומינויו הוא מצוות עשה) הוא עריכת המלחמות של עמו. ממילא, מובן שאין למנות את כיבוש הארץ כמצווה.

ברוך ה', זכינו לפני שבעים ושש שנים לתקומתה של מדינת ישראל ולחידושה של הריבונות היהודית בארץ. בימים אלו, אנחנו רואים לצערנו את מי שמערער על הזכות לקיומנו כאן ואת הצורך להמשיך ולהילחם על כיבוש הארץ. בתפילה שנזכה לימים שבהם אין "לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות" עד ש"לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד".